

אתי מלבנון כלה

(עניינים הלכתיים שונים משבת במלחמה בלבנון)

בשבת פרשת ואתחנן, י"א באב תשס"ו, שהיתי ביחד עם לוחמים נוספים מפלוגתי בחטיבת כרמלי בבית בנוי חלקית שהופגז לפני כן על ידי צה"ל בכפר מרון א-ראס בדרום לבנון. בהתקרב השבת עלו מספר נקודות הלכתיות הטעונות בירור עקב המצב המיוחד שבו שהינו¹.

א. נרות שבת

לא היו לנו נרות שבת רגילים ועל כן הייתי צריך למצוא נרות חלופיים. לקחתי מכסה של קופסת שימורים, יצרתי ממנו קערית, שפכתי לתוכו שמן של דג טונה וכפתילה השתמשתי בבד מִשְׁק יוטה. המשנה (שבת פרק ב) דנה בסוגי השמנים והפתילות המותרים בשימוש לנר שבת. להלכה נפסק כחכמים שכל השמנים מותרים חוץ ממה שנמנה לאיסור במשנה, ובכלל ההיתר - שמן דגים (שו"ע או"ח רסד, א); אך בשו"ע כתב שאין מדליקים מקרבי דגים שנימוחו (שם סעי' ה). בהבנה פשוטה נראה היה לי שהשמן של דג הטונה, שהוא שמן צלול ולא מיחוי של קרבי הדג, הוא בכלל השמנים המותרים (ע"י משנ"ב ס"י רסד ס"ק כא). אולם לאחר המלחמה התברר לי שהשמן הנמצא בקופסת הטונה אינו שמן דגים אלא שמן סויה, וממילא אין בו שום בעיה. איני יודע ממה עשוי בד יוטה ואם היה ניתן להשתמש בו מבחינת הפתילות המותרות, אך עשינו ניסוי לפני שבת וראינו שהשמן נמשך אחר הפתילה, ולכן השתמשנו בו.

ב. אבנים

רצפת הבניין הייתה שרועה באבנים מגדלים שונים. השתמשנו בבלוקים לצרכים שונים. האם לאבנים אלו היה דין רגיל של מוקצה, או שאולי כיוון שבמשך כל השבת אי אפשר היה להימנע ממגע באבנים ומהזנתן, יצאו מכלל מוקצה לשבת זו? לגבי אבנים קטנות, ברור שהן נשארו מוקצה. כאשר היינו צריכים להזיזן, עשינו זאת ברגל או בשינוי אחר. בלוקים ששימשו בסיס לשולחן שבת מאולתר הקצינו לשימוש מראש. האם מלכתחילה היה מותר להזיז את אותם בלוקים על מנת לשבת עליהם וכדו"? לא יכולתי לבחור מראש אבן ספציפית ולומר עליה שבה אשתמש, ועל כן היה נראה שנשארו מוקצה. העצה היא לכאורה להכין את כל הבלוקים הגדולים ולהשתמש בהם².

1. רוב ההתייחסויות ההלכתיות נכתבו ביום שיצאנו ל-24 שעות בבית הכנסת של היישוב אביבים, עם מעט הספרים שעמדו שם לרשותי. לאחר מכן השלמתי דברים נוספים.

הערת המערכת: מן המאמר הושמטו מספר נושאים נוספים, שלא היה בהם חידוש משמעותי.

2. שו"ע או"ח רנט, ב; שח, כא-כב.

הגמרא (שבת קכה, ב) דנה בנדון זה³:

פעם אחת הלך רבי למקום אחד ומצא נדבך של אבנים (רש"י: אבנים סדורות ומוקצות לבנין) ואמר לתלמידיו: צאו וחיטבו כדי שנשב עליהם למחר; ולא הצריכן רבי למעשה. ורבי יוחנן אמר: הצריכן רבי למעשה.

הראשונים דנים במקרה זה, באיזו דרך ניתן להוציא אבנים מידי מוקצה לצורך שימוש בשבת. האם די במחשבה או שנדרש מעשה בגוף האבנים? ואם כן, איזה מעשה? מרוב הראשונים משמע שמעשה בגוף האבנים ו/או סידורן לפני שבת מוציא אותם מידי מוקצה⁴. המשני"ב (סי' שח ס"ק צז) כותב שבאורחיה בהכי, בשעת הצורך, ניתן להקל בייחוד לשבת אחת כדי להשתמש בהן ולא צריך ייחוד לעולם⁵. ובמיוחד, מאחר וסידורן אותם לפני שבת, הווי כמעשה בגוף האבנים, ומותר לטלטלן⁶.

ג. כוס לקידוש

לא היו לנו כוסות. ובאם לא, האם מותר לקדש באין כוס? במצב זה, נראה היה שיש לקדש על החלות. במקרה שלי איני חושב שיכולתי לעשות זאת, כיוון שהשתתפו בקידוש כל החילוניים והמסורתיים והיה זה בעיניהם מן המתמיהין לו הייתי מקדש על החלות במקום שיש יין. במצב כזה העצה היא לקדש על בקבוק היין בעצמו או למלא מימייה ביין⁷, ובכדי שתהיה מלאה ניתן למלאה מבקבוק יין אחר.

לאחר מכן גילינו שיש לנו בקבוק פלסטי שביכולתנו לחתוך אותו לרוחבו ולייצר ממנו כוס. לכתחילה יש לקדש על כוס שלמה⁸. אולם כשאין כוס אחרת, ניתן לקדש גם על כוס שאינה שלמה⁹.

לאחר זמן נוסף מצא מישהו כוס חד-פעמית מפלסטיק. גם על זה יש מחלוקת אם מותר להשתמש בו לקידוש. האגרות משה¹⁰ כותב שלא ניתן להשתמש בכוס כזאת כיוון שאין לה חשיבות והיא גרועה מכוס פגומה, אם כי כתב שם שבליכא אחר יש להקל. והגרש"ז אויערבך התיר לכתחילה

3. העניין קשור לסוגיא נוספת של חריות דקל וקופת עפר - שבת נ, א. הגמרא דנה במה צריך לעשות בחריות של דקל על מנת להשתמש בהן בשבת. חלק מהראשונים מחלקים ומחמירים באבנים לעומת חריות משום שאין נוהגים לישב עליהם. כיוון שאין נוהרים מלשבת על בלוקים כדי לא לקלקלם ומעשים בכל יום שמשתמשים בהם להניח עליהם דברים, ובוודאי לא גריעי מחריות, ניתן להשוות דינם לחריות שאפילו במחשבה בעלמא סגי לדעת שמואל או רב אסי שם. על חילוק זה בסוגי אבנים חשבתי זמן רב ומצאתי כעין זה בפמ"ג סי' שח, א"א ס"ק מא.
4. רמב"ם, הל' שבת כה, כא; שו"ת הרא"ש כלל כב סי' ח; חידושי הרשב"א, ר"ן ועוד ראשונים שהובאו דבריהם בב"י וכן פסקו: שו"ע או"ח רנט, ב; שח, כא-כב; משנ"ב סי' שח ס"ק פט, צ, צג, ו-צז; שש"כ פרק כ סעי' מד.
5. וכך נפסק גם בשש"כ פרק ג הע"ק קח.
6. עיי' שו"ע שם סעי' כא-כב. ועיי' משנ"ב סי' שג ס"ק עד, שכתב שבאבן מועיל ייחוד לעולם כי בכך מוציאו מאיסור מוקצה. וגם כאן יכולנו לייחד את האבנים לשימוש עולם אף שידענו שלמעשה אנו זקוקים להן רק לשבת אחת.
7. עפ"י משנ"ב סי' קפג ס"ק יח; שש"כ פרק מז סעי' יא.
8. עפ"י שו"ע סי' קפג סעי' ג ומשנ"ב ס"ק יא; סי' רעא סעי' י ומשנ"ב ס"ק מד.
9. עפ"י משנ"ב סי' קפג ס"ק י-יא; שש"כ פרק מז סעי' יב.
10. או"ח ח"ג סי' לט. וכ"כ בשש"כ פרק מז סעי' יא

להשתמש בכוס חד פעמית, כיוון שנוהגים להשתמש בה גם באירועים מכובדים, ולכן מותר לקדש עליה¹¹. וכך עשינו בפועל.

ד. הקדמת זמן שבת בגלל הסעודה

בבית שבו שהינו היה חושך מוחלט בעת שירד הלילה. מה עדיף: להקדים קבלת שבת ולאכול באור או לקבלה בשעה הרגילה ולאכול בחושך? הבעיה בקבלת שבת מוקדמת היא בכך שאנו נאלצים לעשות מלאכות שיש בהן חילול שבת בגלל פיקוח נפש, כגון: דיבור במכשיר קשר, נשיאת מוקצה וכדו'. לכן עדיף לכאורה לקבל שבת כמה שיותר מאוחר על מנת לצמצם את הצורך בחילול שבת.

כדי לענות על שאלה זו, ניתן להסתמך על הדיון במסכת שבת (כג, ב) לגבי מי שאין לו כסף המספיק גם ליין לקידוש וגם לנר שבת, והגמרא עונה בפשטות שנה שבת עדיף משום שלום ביתו (רש"י: "שבני ביתו מצטערים לישב בחושך"), וכך נפסק בשו"ע (או"ח רסג, ג). בפועל כך עשינו. התפללנו קבלת שבת אחרי פלג המנחה וישבנו לסעודת שבת כשעוד האיר היום¹². כהערת שוליים: זמן קצר לאחר מכן, בעודי בלבנון, למדנו בדף היומי את דברי אביי (יומא עד, ב):

הלכך מאן דאית ליה סעודתא, לא ליכלה אלא ביממא, אי"ר זירא: מאי קרא? טוב מראה עיניי מהלך נפש.

וראיתי בזה סימן טוב, שנהגנו כשורה¹³.

11. שש"כ פרק מז הע"י נא, וכ"כ גם ב'הלכות צבא' (מהדורא אחרונה) עמ' 202.
 12. הסברא של שלום ביתו מגדירה את היושב בחושך בשבת כמצטער עד כדי כך שעדיף לו מקידוש. כמוכ, אין קשר בין זה לדין של פקוי"ן. ראוי פה לדון עד כמה אדם צריך להכין את עצמו על מנת שלא ייכנס למצב של פקוי"ן בשבת. ההלכה אינה מחייבת יולדת לעבור לשבת לגור ליד בית חולים כיוון שעדיין לא נולד המצב של פקוי"ן (עיין עוד בעניין זה בנדון של הפלגה לפני שבת ביתחומין' י עמ' 377; 'שבת ומועד בצה"ל עמ' ב; 'הצבא כהלכה' פרק כה; 'הלכות צבא' [תשס"א] עמ' 332; וע"ע במאמרו של עמיצור אריאל, 'צה"ר' כב עמ' 33-35). וכאן היה לפנינו ספק אם בכלל נצטרך לעשות מלאכה כלשהי במשך הזמן שבו הקדמנו לקבל שבת.
 13. השאלה הופנתה לאחר מכן למספר תלמידי חכמים ע"י אחי, הרב דוד אוסטרופ, ואני מודה לו גם על הערות נוספות לגבי השאלות כאן. הר"מ שטרנבוך אמר לו בנדון זה שאכן היינו צריכים להקדים את כניסת השבת, אך הרב עזריאל אויערבך עדיין מסתפק בשאלה מה עדיף.
- בס' י'דיני צבא ומלחמה', עמ' 140, כתב הר"ש מן ההר זצ"ל שלא להקדים ולקבל שבת במצב כזה. אולם דבריו שם אינם ברורים, כיוון שבסיפא כתב להקדים תפילה וסעודה למי שיוצא מייד לאחר השקיעה, אף שלכאורה עדיף היה שלא לקבל שבת ולסמוך על כך שכל משך בין השמשות אינו שבת דאורייתא (ע"י שעה"צ סי' שמב ס"ק ד). הרב זכריה בן שלמה כתב ב'הלכות צבא', עמ' 201, שניתן להקדים את קבלת השבת במצב זה, וחזר בו ממה שכתב במהדורתו הקודמת (ע"י עמ' 10), והאריך בכך בספרו 'בעמק ההלכה' עמ' קכט-קמ, ע"י שהעלה למסקנה כפי שנהגנו.
- שאלה זו עלתה גם בספר 'הצבא כהלכה', פרק כה, ובייחוד בסעי' יב, שכתב לקבל שבת בדקה האחרונה. אולם יש מקום לחלק בנידוננו, שבו היה ספק אם אכן נצטרך לחלל שבת.

ו. "מגן אבות" בערבית של שבת

בעניין אמירת ברכת 'מעין שבע', הוריתי שלא נאמר אצלנו, כיוון שזה חד פעמי שאנו מתפללים בבית זה. שאלה זו נוגעת גם לחיים הרגילים, בכל פעם שמתכנסים במקום שאינו קבוע למניין בשבת.

בשו"ע (רסח, י) נפסק שאין אומרים ברכת 'מעין שבע' במקום שאינו קבוע. שמעתי ממישהו שהיום נוהגים תמיד לומר 'מגן אבות'¹⁴. אך נראה שהטעם שמביא המש"ב (ס"ק כג) שלא לאומרו שייך גם במקרה שלנו; ולכן לא הוספנו 'מעין שבע' בתפילה¹⁵.

לכאורה היה עלינו להביא בחשבון גם חיילים חילוניים שיקבלו שבת אתנו בשמיעת קידוש ויחללו אותה במלאכות דאורייתא או דרבנן שלא לצורך (ולא עליהם מדובר באותה הערה). על כך יש לומר שהחשש מפני ההתנהגות של חיילים חילוניים לעצמם תמיד מעלה שאלה עד כמה אנו אחראים למעשיהם, בבחינת 'הלעיטהו לרשע וימות', לעומת דין ערבות. עיין בנושא זה באריכות בגליונות צהר כה-כו, מאמריו של הרב מיכאל אברהם ונדב שנרב והתגובות עליהם; 'תחומין' ט עמ' 156, מאמרו של יוסקיה אחיטוב בעניין 'הלעיטהו'; 'תחומין' יח עמ' 184, מאמרו של הרב אליעזר שמחה וייס על הזמנת אורחים לא דתיים בשבת; 'אור יצחק' עמ' 66, ועיין שם מקורות רבים שהביא בנושא. בנידון כזה תמיד יש השיקול של: "מה הוא יעשה במקום לבוא אלי לשבת" ועד כמה אנו אחראים לכך. אולם בנידונו לא נזקקנו לדון בשאלה חמורה זו, כי אילו לא היינו מקדימים את סעודת שבת, הם היו מגיעים ליותר חילולי שבת בניסיונות לאכול בחושך ע"י הדלקת פנסים עמומים ואף בישול על אש קטנה.

14. עיי למשל בילק"י, אבלות ס"י כט סעי' טז, שמנהג הספרדים בירושלים לומר 'מעין שבע' בבית האבל. וכן כתב הר"מ טוקצ'ינסקי, ספר א"י עמ' כו, שהמנהג בירושלים לומר 'מעין שבע' גם במקום שאין מניין קבוע. ובכף החיים (סי' רסח ס"ק ג) מובא שעל פי הסוד תמיד אומרים 'מעין שבע'.

15. בסי' יד"ג צבא ומלחמה, סעי' 156 כתב שלא לומר 'מעין שבע' בצבא מחוץ לבית הכנסת.